پۆستمۆدێرنە

هانز یۆئاخیم تیورك
لە ئەڵمانییەوە: کاوە جەلال

دەروازە:

ڕۆژ بە ڕۆژ هەمیشـــە پتر لە هونەرەکاندا، لە فەلســـەفە و تیۆریی زانستدا، وشەی «پۆستمۆدێرنە» دەبیســـترێت کە بە هەمان شێوەی «نیو ئەیج» خۆی لە نوێســـەردەم یان مۆدێرنە جیادەکاتەوە. لەژێر ئەم ناوەشـــدا هیوا ئاڕاســـتەی قۆناغێکی نوێی ســـەرەتاگرتوو دەبێتەوە، قۆناغێک کە گەرەکە لە ریشـــەوە کە تا-ئێستا-هەبووە، جیاواز بێت. فەیلەسوف پێتەر کۆسلۆڤسکی کۆتایی مۆدێرنە رادەگەیەنێت و پێشوازی لە پۆستمۆدێرنە دەکات. لە روانگەی ئەم فەیلەسوفەوە «مۆدێرنێتـــی (بریتییە لە) ... فەزڵدانی ئێســـتێتیکی و کۆمەڵایەتی بە نوێ»، پۆستمۆدێرنەش» یاســـاکەی مۆدێرنە بەســـەر خودی مۆدێرنەدا بەگەڕ دەخات: مەزنیدان بە نوێ. مۆدێرنە بە دینامیکەکەی خودی خۆی لە پۆســـتمۆدێرنەدا بە خۆی دەگاتەوە (...). ئیدیالەکانی خولگەیەتی (سیرکولاســـیۆن)، وەرچەرخاندن (ڕێڤەرسیبیلێتی)، بزۆکی و مۆدێرنیزەکردن لە خێرایی یەکجار زۆری سووڕانەوەدا هیچ شـــتێکی بەڕاســـتی نوێ ناهێننە ئاراوە، چونکە نـــوێ چیدی کاتی نەماوە بۆ ئەوەی ببێت بە یەکجارەکێتی، بە بەدیهاتووی نەشـــیاوی وەرچەرخاندن»[1]. مۆدێرنە داواکارییەکی بۆ دامەزراندنی دوایەمین کۆمەڵگە و ســـەردەمێکی کامڵ بەرزکردەوە، بەڵام مۆدێرنە ئێســـتا لە لایەن نوێترین مۆدێرنێتیی خودی خۆیەوە بۆڕدەدرێتەوە و چواندنی لەکار دەخرێت، ئەمەش نەســـازییەکە کە تەنها بەڕێی

پۆستمۆدێرنەیەکەوە شیاوی لابردن (نەفیکردنە)ە.

بڕیارەکە سەبارەت بە نوێسەردەمی مۆدێرن، چ لە هزری نیو ئەیج و چ لە ڕەخنەی پۆستمۆدێرنانەی کولتووردا هاوشێوەیە. زۆر جار هەردوو بزووتنەوەکە وەک یەک دادەنرێن. بەڵام دەبێت لێرەدا ئاماژە بـۆ ئەوە بدەین کە ئەوان تەنها لە ڕەفزکردنی تا-ئێستـا-هەبوودا لەیەک نزیکن نەک لە ڕاگەیاندنی بهاتـدا. ئەم بهاتـە بۆ ڕاگەیەنەرانی نیو ئەیج لە ڕووناکیی خامۆشـدا دیاردەدات، وێنەی بە ڕەنگی هەمە چەشنە دەکێشرێت، مەردوم دەتوانێت گەشبینانە هیوای بۆ بخوازێت. جگە لەمە بەئاگابوونی نیو ئەیج سـەرجەمێتیی گەردوون و سروشـت و مێـژوو دەگرێت، سـنوورەکانی مرۆڤبوونی تاک (ئیندیڤیدوێل) دەتەقێنێتەوە و ئەم مرۆڤبوونە لەنێو پەیوەندییەکی گەردوونیانەدا دادەنێت کە هەر چۆنێک بێت گەرەکە وەک خودایانە بنرخێنرێت. گەر دەستڕاکێشانی هزریو و کردارییانە بۆ سەرجەم، بۆ هەمەکێتی بوون، ئەدگارێکی کرۆکیانەی مۆدێرنە بێت، وەک چۆن زۆر کەس دەبێژن، ئەوا لێرەدا نیـو ئەیج تەنها بە دەسـتوێژی دیکە درێـژە بە مۆدێرنە دەدات. بەڵام بەئاگابوونی پۆسـتمۆدێرن دەیەوێت لە پاشـمۆدێرنەی سەرەتاگرتوودا ئاڕاستەیەکی تەواو جیاواز بگرێتە بەر. ڤۆلفگانگ ڤێلش کە یەکێکە لە شارەزایانی متمانەپێکراوی دانوستاندنی پۆستمۆدێرنانە، بەم چەشنە پۆستمۆدێرنە لە ئەدگارە پیشاندراوەکەی هزری نیو ئەیج جیادەکاتەوە: «پۆستمۆدێرنە لە هەموو فۆرمەکانی مۆنیزم و یەکایەتیدان و هەمەکیدان، لە تاکە یوتۆپیای چواندوو و زەبرە زۆرە شـاراوەکان دووردەکەوێتەوە و بـە پێچەوانەی ئەوانـەوە ڕووەو پێورێکی ڕێکخەری جیـاوازی، ڕووەو هەمەلایەنێتی و هاڤرکێی پارادیگمـەکان و پێکەوەهەڵکردنی نەگونجاوییەکان (هێتەرۆگێنێتـی) دەپەڕێتەوە»[٢]. هەروەها: «مەردوم لێرەدا لە پۆسـتمۆدێرنە دەسـتووری کۆگەرایییەکی ریشەیی تێدەگات و بەرگری دەکات لە پۆستمۆدێرنیزم، وەک کۆنسەپسـیۆنەکەی (ئەو کۆگەراییە- و)»[٣]. کاتێک ئەم جۆرە نابەردەوامی و نەگونجاوییـە، بەڵێ ئەم نەسـازییە لە هـزر و ژیاندا، لەژێر مەرجەکانـی مۆدێرنەدا وەک مایەی داخ و گەرەکی نەهێشـتن، گەرەکی یەکالاکردنەوە دادەنرا، ئەوا هۆشـی پۆستمۆدێرن بە پێچەوانەوە ستایشـی ئەم حاڵەتە دەکات و وەک تاکە حاڵەتێکی شـیاوی شایستەی ژیان وەریدەگرێت: «دوای ئـەوە کە مەردوم (...)ماڵئاوایی لە چارەسـەرە گلۆباڵەکان وەک مایـەی داخ نەبینێت، بەڵکو وەک قازانج پێشـوازیی لێبکات و ڕوو بکاتە گۆڕانی بێقەیدی کۆیەتی و ئاڕاسـتەوەرگرتنەکان، ئەوسـا ئیتر مەردوم بەڕاسـتی دێتەرمینیزم جێدەهێڵێت و دەچێتە نێو ڕاومی / فەزای پۆسـتمۆدێرنانەی هزر و کردارەوە»[٤]. گەر بەمە هۆشـی پۆسـتمۆدێرنانەی سەردەم کارەکتەریزە کرابێت، ئەوا مەردوم لێرەوە دەتوانێت بەسـانایی ببینێت کە هەتا چەند ئەم هۆشـە وەک گومانگەرا و ڕەخنەیی، کۆیی و لێبووردە، لە گەشـبینیی هزری سـەرجەمگەرایانەی نیو ئەیج جیاوازە. لەبەر ئەوەی هەردووکیان دیاگنۆز و چارەسـەری جیاوازیان بۆ چاکبوونەوە لە نەخۆشـییەکانی مۆدێرنـە هەیە، ئەوا لێرەدا بەوردی لەتەکیاندا خەریک نابین. ئەوەندە بەسـە کە هۆشـی کۆگەرای پۆسـتمۆدێرنە لە هونەر و فەلسـەفەدا، لە زانست و پراکسیسی ژیاندا، بکرێت بە بابەتی ڕوونکردنەوە. بەڵام هەروەها جیهانی جیاواز ئەو دوو سـێنە لە یەکتری جیادەکەنەوە: مرۆڤی پۆسـتمۆدێرن، لەبری ئەوەی ڕوو بکاتە هەستێکی یەکایەتیی پیرۆزی گەشبین، لەلایەن حەزێکی تووڕەوە دەبزوێنرێت تاکو لەسەر بورکان سەما بکات.

1-پۆستمۆدێرنە لە هونەردا

A- ئەدەبی پۆستمۆدێرن:

جێناوی «پۆستمۆدێرن» و ناوی «پۆستمۆدێرنە» بە واتای جیاواز لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمەوە لە لای هەندێک نووسەر دەردەکەون، بەبێ ئەوەی مەغزایەکی پوختی ئەم وشانە خۆی لە بەکارهێنانی گشتیی زماندا سەپاندبێت. ئەم کارەکتەریزەکردنانە بۆ یەکەم جار کۆتایی پەنجاکانی سەدەی بیستەم لە دەوڵەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەبن بە ناوی قۆناغیی (وەک بۆ نموونە «رۆکۆکۆ»)، ئەمەش لـــە کایەی ئەدەبدا. دوای ئەوە کە ئیرڤینگ هۆو و هاری لێڤین شـــەکەتبوونی ئەدەبی هاوچەرخیان راگەیاند و ئەم دیاردەیەشـــیان بەرانبەر بە مۆدێرنەی کلاسیکی (بۆ نموونە ئێلیۆت، جۆیس) ناو نا «پۆســـتمۆدێرن»، ئیتر بەدووی ئەمەدا هێندەی نەخایاند کە کەســـانی دیکەیش ئەم جۆرە ئەدەبە پاشمۆدێرنەیان بەهۆی چۆنێتییە نوێکەیەوە ستایش کرد. رەخنەگرانی ئەدەبی، وەک سوزن سۆنتاگ و لێســـلی فیدلەر، پاڵهێزیان لەو ئاراستە جیاوازانەی هونەرەوە وەرگرت کە لە پەنجاکانەوە جنێویان بە هونەری مۆدێرنی ســـەقامگیربوو دەدا، لەسەر شێوازی تایبەتمەندیان رێیان بەو هونەرە دەگرت و بەمەش سیێندی ئێستێتیکییان توشی شۆک دەکرد. لێرەدا دەتوانین لە هونەری شێوەسازیدا بیر لە راوشـــنبێرگ و وێرهۆل بکەینەوە، لە ئەدەبدا بیر لە کێرۆئاک و گینســـبێرگ و مایلەر بکەینەوە، لە موزیکـــدا لە بیتلس، بـــەڵام لە پانتاییەکی فراوانتردا دەتوانین بیر لە کەیج (Cage) بکەینەوە . ئەم پۆستمۆدێرنەیەی شەســـتەکان، لە بواری بزووتنەوەی مافە مەدەنییەکاندا، لە بواری چالاکییەکانی دژ بە جەنگی ڤیەتنامدا، لە دۆخی وەرچەرخانەکەی سەردەمی سەرۆک کەنەدی و جۆنسندا، سیمای لێشـــاوی وێنەیی وەرگرت. ئەم پۆستمۆدێرنەیە لە ئەمەریکا «یاخیبوونێک (بوو) دژی ترادیسیۆنی «هونـــەری مەزن» و داواکارییەکەی ئەو هونەرە بۆ هەژموون»، هاوکات پچڕان بوو لەو رەزامەندییە کە لەنێو کۆمەڵگەدا چواندنی هەبوو. لێســـلی فیدلەر، دیســـەمبەری ١٩٦٩ لە گۆتاری «لە ســـنوور بپەڕێنـــەوە، خەندەقەکـــە پڕبکەنـــەوە» (Cross the Border – Close the Gap) نوێیەتییەکـــەی ئەدەبی پۆستمۆدێرن دیاری دەکات. لە پۆستمۆدێرنەدا گەرەکە کولتووری باڵای مۆدێرن، کولتووری ئاڤۆنگاردی-ئێلیتییانـــە و کولتووری عەوامی رۆژانە / نزم لەنێو یەکتریدا شـــکۆفە بکەن. مەردوم بۆی هەیە تەنانەت هەموو شتێکی سواویش دەرببڕێت. «فرەزمانی» یەکێکە لە تێگە بناغەییەکانی ئەم ئەدەبە کە چۆن لەتەک رۆشنبیر دەدوێت، بە هەمان شێوە لەتەک عەوامی جمهوریش دەدوێت، هەروەهـــا دەلاقەی نێوان ئەندێشـــە و ریالێتی، ئەفســـانە و هەقیقەت، جیهانـــی خەون و جیهانی مەکینـــە، پڕدەکاتەوە . لەم ئەدەبەدا لەمپەری نێوان هونەری هەڵزنێنەری یەکشـــەممان و گفتوگۆی میللی ناهێڵرێت، ئەمەش بێگومان بەم بونیادە دوولایەنییە یان بونیادە هەمەلایەنییە دەکات کە چ لە کرۆکە سێمانتییەکەی و چ لە بازنەی ئەدرێساتەوە (وەرگرەوە) ئەو نەسازیانە هەڵدەگرێت (نەفی دەکات) کـــە لە مۆدێرنەدا چواندنیان پێدرابوو. ئەم بزووتنەوەیە لە ئەڵمانیا هەتا ئەمڕۆ نەک تەنها لە رۆژانەییکردنی زمانی ئەدەبی کاتبەســـەربردندا (بێللێتریستیکدا) دەبینرێت، بەڵکو بەتایبەتی یەکەمین هەنگاوەکانی هونەرمەندی شێوەســـاز یـــۆزف بۆیس رۆڵێکی بنەڕەتییان گێڕا بۆ ئەوەی بە

ئاشکرا بناسرێت: هەموو هونەرمەندن، ژیان خۆی هونەرە؛ یان وەک چۆن ئەمڕۆ زۆر جار دەگۆترێت: هەموو چالاکییەکی مرۆڤ کولتوورە.

"بەمەش مەردوم — ١٩٦٩، واتا دە ساڵ پاش سەرەتای دێباتی پۆستمۆدێرنانەی ئەدەب — دەگات بەو فۆرمولە بناغەییە کە ئیتر یەکسەر خۆی بە چواندنەوە بۆ کایەی دیکەش رادەگرێت: پۆستمۆدێرن لەوێـــدا هەیـــە، کاتێک کۆگەراییەکی بنەماییانـــەی زمان و مۆدێل و شـــێوازگەلی کارکردن پراکتیزە دەکرێت، ئەمەش بێگومان نەک لەنێو ئیشـــگەلی جیاوازدا بەپاڵ یەکترییەوە، بەڵکو ئەم کۆگەراییە لەنێو خودی هەمان ئیشێکدا بەردەخرێت، بەکورتی بە شێوەیەکی هەڵنیشتوویی بەسەر یەکترییەوە. «پۆســـتمۆدێرنە» کە سەرەتا واژەیەکی دەگمەن و ئەوپەڕی نەساز بوو، لە دێباتی ئەدەبدا گەیشت بە ســـیمای تێگەیەکی راستەقینە و خەریکە لە واژەیەکی نێگەتیڤەوە کە فێنۆمێنگەلی سستکەری دەستنیشـــان دەکرد، ســـەربکەوێت بۆ بوون بە واژەیەکی پۆزەتیڤ کە بەرپرسیاریی هەنووکەیی و ئایندەیی دیاری دەکات و وەک ناوەرۆکیش کۆگەراییەکی روون و ئاشکرای لەخۆ گرتووە»[٥].

ئەدەبناس ئەندریاس هەیســـن سەرنجمان رووەو ئەوە رادەکێشـــێت کە ئامانجی ئەم یاخیبوونە پۆستمۆدێرنە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای شەستەکاندا، هەرگیز رووی نەدەکردە سەرجەمی مۆدێرنـــە لەکاتی رۆشـــنگەری یان تەنانەت لەکاتی رێفۆرماســـیۆن و رێنیسانســـەوە، بەڵکو تەنها چـــاوی بڕیبـــووە مۆدێرنیزمێکی ئێســـتێتیکی کە ریشـــەی دەگەڕایەوە بۆ بزووتنەوە ســـەرەتاییە ئاڤۆنگاردیســـتییەکانی پـــاش دووەم جەنگی جیهانی و لە پەنجاکاندا ماڵـــی کرابوو، ئینجا بوو بە پێکهاتەیەکی رەزامەندیی لیبەراڵ-کۆنسەرڤاتیڤ و لە رووی سیاسیشەوە لەکاتی «جەنگی سارد»دا قۆزرایەوە. بەهەر حاڵ قەدەری ئەم پۆســـتمۆدێرنە هونەرییە، بەتایبەتی پۆســـتمۆدێرنە ئەدەبییە، هەمان قەدەر بوو کە پێشـــتر بەسەر تەقەلا ئاڤۆنگاردیســـتییەکانی کولتووردا هاتبوو، واتا کاتێک ئەوانیـــش لە لایەن توێژە باڵاکانـــی کۆمەڵگەوە ماڵی کران. لە حاڵەتی ئەم پۆســـتمۆدێرنە ئەدەبی و هونەرییەشـــدا کە ســـەرەتا یاخیبوون بوو، قبووڵکردنی کۆمەڵایەتی ســـەریهەڵدا: مەردوم نە لە «دۆکومێنتـــا»ی کاســـل و نە لە تیاتەر و نـــە لەکاتی خوێندنەوەی بڕگـــەی رووتی (خلاعی) نێو ئەدەبە بێستســـێلەرەکانی (پڕفرۆشـــەکانی) کاتبەســـەربردندا هەڵدەچێت. بەڵام چۆن کاریگەرییە هەژێنەرەکەی، بە هەمان شـــێوەش هاوکات هیوای یوتۆپیانە بۆ ئاشـــتکردنەوەی هونەر و ژیان، هیوا بـــۆ گۆڕینی کۆمەڵگە، جێی چۆڵ کرد بۆ هەســـتێکی بناغەیی رەزامەند. ئیتـــر هێندەی نەخایاند ناونیشانی «پۆستمۆدێرن»، لەنێو ئەم دۆخگۆڕییەی مێنتالێتی و واتادا، پەڕییەوە بۆ نێو کایەیەکی دی: تەلارسازی.

B- تەلارسازیی پۆستمۆدێرن:

تێگەی پۆســـتمۆدێرنە، دوای بەکارهێنانی دەگمەنی لە تەلارســـازیدا، ساڵی ١٩٧٥ بەرێی چارلس جێنکسی ئەمەریکییەوە کە تەلارساز و رەخنەگری کولتوورە و ئەو دەمە بۆ لەندەن گواستبوویەوە، بوو بە واژەیەکی چەســـپیو. جێنکس ژمارەیەک نووســـینی پەیوەست بەم تێمەوە بڵاوکردەوە، بەڵام بەتایبەتی نووسینەکەی بەناونیشانی «زمانی تەلارسازیی پۆستمۆدێرن» کە ساڵی ١٩٧٧ لە نیویۆرک بە ئینگلیزی بڵاوکرایەوە، تێگەکانی فیدلەری هێنایە نێو تەلارســـازییەوە. لە تەلارسازیشدا، وەک لە

ئەدەبدا، دوواتایی وەک مۆرکی پۆستمۆدێرنە دادەنرێت: زمانەکەی دەبێت بۆ هەموو یەکێکی سەر جادە شیاوی لێتێگەیشتن بێت، بەڵام هەروەها دەبێت بۆ زەینچالاک (ئینتەلەکتوێل) و شارەزایش واتایەکی هەبێت. فرەزمانی تەنها روو ناکاتە لێڕوانەر و بەکارهێنەر، بەڵکو هەروەها روودەکاتە ناوەرۆکی دەربڕینە بیناییەکە. پۆستمۆدێرنە سەرجەم زمانەکانی تەلارسازی بەکاردەهێنێت، سەرجەم ستیلەکان بەگەڕ دەخات، دەیەوێت و دەبێت بە ئاڕاستە جیاوازەکانی چێژ بگونجێت. بەڵام مۆدێرنە بە پێچەوانەوە، تەنها رووی دەکردە توێژێکی هەڵبژاردە و فۆرمەکانی زمانی خۆی دۆگماتیزە دەکرد. تەلارسازییەک بە مۆدێرنە دادەنرا، گەر ئاوەزمەندی و کارایی (فونکسیۆن) مۆرکیان پێدابێت، ئەمەش لە ئیشەکانی رایت، لووک، گرۆپیوس، میس فار دێر رۆە، کۆبوزیر، ئالتۆ و هەروەها تەلارسازی دیکەدا دەردەکەوت. ئەم ویستەی ستیل کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دەرکەوت، بۆ یەکەم جار لەکاتی کلاسیسیزمەوە سەرلەنوێ فۆرمێکی گشتگیر و یەکایەتییانەی دەربڕینی (Ausdruck) خوڵقاند. ئەمە بۆ نموونە لە ئەڵمانیا لە تەلارسازی تێپەڕی کرد و چووە شێوەی بینا چەند نهۆمییەکانەوە (Bauhaus): ئەم مۆدێرنە تەلارسازییە، لەچاو قۆناغەکانی دیکەی ستیلدا، هەرگیز نەبوو بە میللی، هەروەها لە سەردەمی دوای جەنگدا بوو بە بەرهەمی بێناوەرۆک و قێزەوەنی تەلارسازە وەڕس و بێئیدێکان، یان هینی ئەو دامەزراوانەی پلاندانان و بەڵێندەرایەتی کە بەتایبەتی گرنگییان بە هاوشێوەیی دەدا. داواکارییە ئاڤۆنگاردیست و فوتوریستییەکەی کە نزیکەی تەنها لە لایەن ئێلیتێکی ئێستێتیکییەوە دەرکی پێدەکرا و ستایش دەکرا، لەنێو نزمێتییەکانی سواوێتیی بێهۆشدا بزر بوو، ئەمەش هاوشێوەی دیاردە و کاریگەرییەکانی ئەدەبی پۆستمۆدێرن بوو، بێگومان هێندە نەبێت کە لەم تەلارسازییەدا روونتر بوو و نزیکەی سەرجەم وڵاتانی جیهانی گرتبووەوە.

لەدژی ئەم مۆدێرنە داوەشاوە کە چیدی ئێلیتەیی نەبوو، لە هەشتاکاندا نەک تەنها لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، بەڵکو لە ئەڵمانیاش، کۆیەتیی پۆستمۆدێرن و فرەزمانییەکەی، دەوڵەمەندییەکەی لە ئیدێدا، دەرفەتی سانای خۆسەپاندنی هەبوو. زمانە هەمەلایەنییەکەی تەلارسازیی پۆستمۆدێرن رەنگ و هەمەلایەنێتیی هێنایە نێو بیناسازییەوە، مەردوم سەرجەمی ستیلەکانی قۆناغەکانی رابووردووی بەکارهێنا و هاوکات بۆ ئیدێی نوێ کراوە بوو. ئێستا نەک تەنها کارایی دیاریکەری بیناسازی بوو، بەڵکو ئەندێشە بە هەمان شێوە رۆڵی خۆی دەگێڕا (...). بێگومان تیۆریسازەکانی پۆستمۆدێرنە، لەوانە جێنکس، ڤێنتوری، کلۆتس، هەوڵ دەدەن سەرباری هەموو هەمەلایەنێتییەک و کراوەییەک، داواکاری بۆ سەرجەمێتییەکیش بهێڵنەوە، بەڵام ئەوەی راستی بێت دەمێکە پراکسیس ئەم داواکارییەی ئەوانی پوچەڵ کردۆتەوە. سیتاتگەرایی مێژوویی و بۆهاتنی (ئیلهامی) کەیفمەندانە زۆر جار گەڕەلاوژێیەکی دێتای دەخەنەوە، پەیوەست بەمەشەوە هەندێک کەس دەبێژن گوایە هەموو شتێک هاوبەهایە و هیچ شتێک بە تەنها دوا چواندنی نییە. ماڵە ناسراوەکەی هونەرمەندی شێوەساز فریدنسڕایش هوندەرتڤاسەر کە ئاشکرایە بە نموونەیەکی پۆستمۆدێرنە دانانرێت، چونکە دروستکردنەکەی دەگەڕێتەوە بۆ مۆتیڤی دیکە، نموونەیەکی لەبارە بۆ وەرگرتنی کەیفمەندانەی سیتات لە ستیلەکانی رابوردوو و پێکەوەلکاندنی ئیلهامگەلی نوێ کە هەموویان بە پنتئامانجێکەوە پابەندکراون: پێکەوەژیانی مرۆڤ و ماڵ و سروشت. جگە لەمە ئەوەش بەسەر مۆدێرنەدا هات کە پێشتر بەشی مۆدێرنەی کلاسیکی بوو: بوو بە میللی، بەمەش بوو بە

شـــتێکی سواو. بەڵام ئەمە ئێستا لە پۆســـتمۆدێرنەدا لەنێو وەرسیی فۆرمە سادەکاندا دەرناکەوێت، واتا ئەو فۆرمە سادانە کە لەتەک کاراییە تەکنیکییەکاندا دەگونجان، بەڵکو لەنێو هەمەلایەنێتییەکی بێئیدیێـــی فۆرمە رابورد و لە خـــۆوە دۆزراوەکاندا دەردەکەوێت کە چیدی لـــە لایەن هیچ ئیدێیەکی پوختێنەرەوە ناگیرێن و بەم رێیەشـــەوە یەکایەتییەکی روون و ئاشـــکرایان پێبدرێت، نەخێر، لێرە کەیفمەندی سەروەرە.

بۆیە هیچ جێی ســـوورمان نییە کە کاتێک نوێنەرانی رەســـەنی پۆســـتمۆدێرنە هەوڵ دەدەن بە روونکردنەوە رەوایەتی بەم کەیفمەندییە بدەن، ئەوا فەیلەســـوف یورگـــن هابەرماس بە پێچەوانەوە دژبێژیـــی کرد: هابەرماس ئەم کەیفمەندییە وەک رۆچوونێک رووەو هەڵوێســـتێکی کۆنســـەرڤاتیڤ دادەنێت. بۆ هابەرماس ماڵئاواییکردنی پۆســـتمۆدێرنانە لە مۆدێرنە هێرشـــێکی ئازا نییە بۆ ســـەر ئایندەیەک، جا ئەو ئایندەیە لە هەر شێوەیەکدا بێت، بەڵکو سووک و ئاسان رۆچوونە بۆ نێو شێوازە هزرینێکی پێشمۆدێرن کە دەیەوێت رۆشنگەرییەکەی نوێسەردەم هەڵبووەشێنێتەوە.

هابەرماس ساڵی ١٩٨٠ لە میانەی گۆتاردانەکەیدا بە بۆنەی بەخشینی خەڵاتی ئادۆرنۆوە، هێرشەکەی بۆ ســـەر پۆستمۆدێرنە بەرخست و ســـاڵی ١٩٨١ لە کردنەوەی پیشانگای «ترادیسیۆنێکی دیکە»دا درێژەی پێدا. هابەرماس ســـەرەتا راڤەی ئەوە دەکات کە ناو دەنرێت هونەری مۆدێرنی بیناســـازی: «بزووتنەوەی مۆدێرن ئەو تەحەدایانە قبووڵ دەکات کە تەلارســـازیی سەدەی نۆزدەیەم دەرەقەتیان نەدەهات، (بزووتنەوەی مۆدێرن) کۆگەرایی ستیل و ئەو جیاکردنەوە و دابەشاندنانە یەکالا دەکاتەوە کە هونەری بیناســـازی خۆی لەتەکیاندا گونجاندبوو، هەروەها بەهۆی ئەو نامۆبوونەوە لە کولتوور کە کایە ئیندوستری-ســـەرمایەداریەکانی ژیان بۆ نێوی دەخزێت، رووبەڕووی ستیلێک دەبێتەوە کە نەک تەنها شـــەقڵ بە بیناکانی رێپرەزەنتاســـیۆن دەدات، بەڵکو تەنانەت دەچێتە نێو پراکسیســـی رۆژانەشـــەوە. ئاخر دەبێت هۆشـــی مۆدێرنە خۆی بە هەمەکێتیی دەربڕینە کۆمەڵایەتییەکانی ژیان رابگەیەنێت»[٦].

لە ســـەرجەمی لێهزرینە پابەندەکاندا بەم پرســـیارەوە هەمیشـــە هەمـــان دیاریکردنی مۆدێرنە دەگەڕێتەوە: یەکالاکردنەوەی ئەو شـــێوازەی ژیانی ســـەدەی نۆزدەیەم کە بەســـەر کایەی جیاوازی ژیاندا دابەشـــی بوو، کە شـــەرم و مەترســـیی دەچەپاند، بـــەڵام ئەم یەکالاکردنەوەیـــە لە خزمەتی ســـەرجەمە کۆنسەپسیۆنێکی راســـتگۆیانەدا ئەنجام دەدات کە لەنێو هەمەکێتییەکەیدا سەرجەمی کایە کۆمەڵایەتییەکان گونجێندراون. لە رووی تەلارسازییەوە، ئاوەزمەندی و هەمەکێتی و ریشەگەرایی هەڵوێســـت، دەبن بە پاڵهێز بۆ خســـتنەوەی یەکایەتیی فۆرم و کارایی. ئەو داواکارییە کە دەڵێت گەرەکـــە فۆرمـــی بیناکراو کارایی بیناکـــە دەرببڕێت، دەبێت بە دۆگمی مۆدێرنـــە. بەڵام هابەرماس ناچارە ئەو هەقیقەتەش بدرکێنێت کە مەردوم نەیتوانی گفتەکانی تەلارسازیی مۆدێرن بەدیبهێنێت: «یوتۆپیای فۆرمێکی بیرکراوەی ژیان (...) نەیتوانی خۆی بە ژیان پڕبکاتەوە، ئەمەش نەک بەهۆی بێئاگاییەکی بێهیواوە لە هەمەلایەنێتی و ئاڵۆزی و دۆخگۆڕیی ژینجیهانە مۆدێرنەکان، بەڵکو ئەمە بەو هۆیەشـــەوە رووی دا، چونکە کۆمەڵگە مۆدێرنیزەکراوەکان لەنێو پەیوەندیی سیستەمیانەیانەوە بەسەر رەهەندەکانی ژینجیهانێکدا تێپەڕ دەکەن کە پلاندانەر تەنها لەنێو ئەندێشەی خۆیدا دەیتوانی بیپێوێـــت. هۆی تەنگژەکانی تەلارســـازیی مۆدێرن کە ئەمڕۆ دەرکەوتـــوون، کەمتر دەگەڕێنەوە بۆ

تەنگژەیەکی خودی تەلارسازی، بە پێچەوانەوە زۆرتر دەگەڕێنەوە بۆ ئەوە کە تەلاسازی ئامادەباشانە دەرفەتی بۆ پەستاندنی خۆی رەخساند»[7].

مەردوم بەتایبەتی نەیتوانی بینای فابریک و بینای سۆسیالی گوزەران بهێنێتە نێو کۆنسەپتە کۆمەڵایەتی و ئێستێتیکییەکانەوە، مەردوم لەنێو دۆشداماوی و ورەبەردانـدا وازی لە گرتنی ئاڤۆنگاردیستیانەی فۆرم و کارایی (فۆنکسیۆنالێتی) هێنا، بەڵێ تەنانەت گومانی ئەوە لە کارایی کرا کە داخۆ شیاو بێت بەتەواوی لەتەک ناچارییە کۆمەڵایەتییەکاندا بگونجێت: «فۆرم و کارایی سەرلەنوێ پرۆگرامییانە لە یەکتری جیادەبنەوە. ئەمە، بە سواوی، نوێهیستۆریزمێک دەگرێتەوە کە فرۆشگە بۆ ریزە بینایەکی چەرخی-ناڤینانە وەردەگۆڕێت و هەواکێشی مێترۆ (U-Bahn) بۆ قەوارەی کتێبی گیرفانی ڤیلایەکی پالادینی. هۆی ئەم گەڕانەوەیە بۆ ئێکلێکتیسیزمی سەدەی رابوردوو، ئەمەش بە هەمان شێوە وەک چۆن ئەو دەمەش رووی دا، بریتییە لە پێداویستیی هاوکێشەگەرایانە (کۆمپێنزاتۆری). ئەم ترادیسیۆنالیزمە لەو رادەیەدا دەچێتە پاڵ نوێ-کۆنسەرڤاتیڤیزمی سیاسی، کە ئەویش کێشەگەلی ئەوتۆ کە خۆیان لەسەر پانتاییەکی دیکە دەبیننەوە، بۆ پرسیاری ستیل هەڵدەگێڕێتەوە و بەمەش لە بەئاگابوونی گشتی دەریان دەکێشێت. پەرچەکرداری هەڵاتن خۆی بە مەیلی ئەرێنییەوە گرێ دەدات: هەر شتێکی دی کە هەیە گەرەکە ئاوها بمێنێتەوە وەک ئەو خۆی چۆنە»[8].

بێگومان هابەرماس ڕایدەگەیەنێت کە لە هەندێک ئیشی پۆستمۆدێرندا پرسیارە چارەسەرنەکراوەکان لایەنی کەم بە شاراوەیی شیاوی بینینن، کەواتە مەرج نییە هەمووی تەنها تەلارسازیی ساختەچییانەی کوالیس بێت، بەڵکو هەروەها لە پشتی هەڵوەشاندنەوەی کارایی و هەمەکێتیی مۆدێرنەوە مەبەستی ئەلتەرناتیڤ و زیندوویەتی (ڤیتالیستی) و ژینگەیی کاریگەرن. بەڵام هابەرماس سەربارى ئەم هەقیقەتە هێشتا هەر جەخت لە نرخاندنەکەی خۆی دەکات. ئەوە کە ناودەنرێت پۆستمۆدێرن، شیاوی تێگەیشتنە وەک پەرچەکردارێک لەسەر کێشە چارەسەرنەکراوە زۆر ئاڵۆزەکانی مۆدێرنە، بەڵام ئەم پەرچەکردارە تەنها وەک هەڵاتن رووەو نزمە ئاڵۆزێکی (Unterkomplexität) پێش-مۆدێرن، بەکورتی وەک نوێ کۆنسەرڤاتیڤ شیاوی راڤەکردنە. با ئەو پرسیارە وەلاوە بنرێت کە داخۆ هەموو تەلارسازە ئافرێنەرەکان بەم چەشنە لە خۆیان تێگەشتبێتن، بێگومان هابەرماس خۆشی نایەوێت شتێکی بەم چەشنە دەرببڕێت. بەڵام بەهەرحاڵ بیناکردنی پۆستمۆدێرن لە لایەن ئەو کەسانەوە قۆزرایەوە کە بەرەو پاش ئاڕاستەیان وەردەگرت و هیچ هیوایەکیان بە ئایندەی ئێستێتیکی و سیاسیی نوێ نەبوو.

تێزەکەی هابەرماس بەتیژی دژبێژی کرا. ئەدەبناسی ئەمەریکی ئەندریاس هەیسن لە وڵاتی سەرچاوەی پۆستمۆدێرنەوە لەم کێشەیە دەڕوانێت: «بەهۆی ئەو هێزکایە ئێستێتیکییەوە کە شەقڵی داوە بە تێگەی پۆستمۆدێرن، هیچ نوێ-کۆنسەرڤاتیڤێکی ئەمەریکی ناگات بەو تێڕوانینە کە پرۆژەی نوێ-کۆنسەرڤاتیڤ وەک پۆستمۆدێرن دابنێت»[9]. ئاخر مۆدێرنە بۆ هابەرماس بریتییە لە: رۆشنگەری، رەخنە، ئازادکردن (ئێمانسیپاسیۆن)، بەڵام نوێ-کۆنسەرڤاتیڤەکان پشت بە نۆرم و بەهای گەیەنراو (ترادیسیۆنی) دەبەستن و داوای پاراستنیان دەکەن لەدژی رەخنە و گۆڕین. هەیسن، لایەنی کەم پابەند بە سیێنی ئەمەریکییەوە، دەبێژێت: «هابەرماس دەبێت لە هاوتادانانی

پۆستمۆدێرنە و نویٚ-کۆنسەرڤاتیڤیزمدا بەسەهوودا چوویێت»[١٠].

بەڵام هەروەها هایندریش کلۆتس کە یەکێکە لە چاکترین شارەزایانی تەلارسازی، بەرهەڵستی لەدژی روونکرنەوەیەکی یەکمەغزایی پۆستمۆدێرنە دەنوێنێت. ئەم بەم چەشنە پێناسەی پۆستمۆدێرنە دەکات: «گەر تەلارسازی نەک تەنها هۆشرایەڵی بەدیهێنانی کارایی و ئاسانکردنەوەی شیاو، بەڵکو هەروەها هۆشرایەڵی یاسای دیکە بێت، گەر تەلارسازی رەهەندێک لە ئەبستراکسیۆنەوە بە ئاڕاستەی بابەتاندن وەربگرێت، ئەوا من لە تەلارسازییەکی پۆستمۆدێرن دەدوێم، بەمەش مەبەستم لەوەیە کە تەلارسازی چیدی لە لای خۆی بە کۆتاییەکەی خۆی ناگات، کۆتاییەک وەک ریالیزەکردنی جەستەگەلی سێڕەهەندیی پەتی، بەڵکو دەتوانێت ببێت بە دەسوێژ بۆ پیشاندانی ناوەرۆکگەلی هەمەچەشنەترین جۆر: تەلارسازی وەک 'ئیش'ێکی دیاردەی جوان، نەک تەنها وەک 'ئامراز'ی مەبەستبەدیهێنان»[١١].

ئەمە بۆ کلۆتس بە کۆنکرێت بریتییە لە: ناوچەگەرایی نەک نێونەتەوەگەرایی، داڕشتنی وێنەیی ئەندێشـــەیی نەک ئەبستراکسیۆنی ئەندازەیی، ئەندێشەی دیاردەییش نەک تەنها کارایی، فۆڕماندنی نارڕاتیڤ نەک هەڵبەستن (کۆنستروکسیۆن)، ئەندێشە نەک تەکنیک-یوتۆپیا، داڕشتنی فوجائی و سپۆنتانێتی نەک کامیلاندن (پێرفێکسیۆن)، یادهێنانەوە پێکەوە لەتەک سیتاتگەرایی تەوسمەنددا نەک دابڕاوی لە مێژوو[١٢].

لەم حاڵەتەدا ئیتر پۆســـتمۆدێرنەی کولتووری بریتی دەبێت لە درێژەدان بە مۆدێرنە (بێگومان نەک تەنها مۆدێرنەی تەلارســـازیی مۆدێرنی ســـەدەی بیســـتەم لە واتایەکی تەسکدا) و جیاوازترین پاڵهێزەکانی، ئەم درێژەدانەش بە ســـەرجەمی ئەو دەسوێژانە بەگەڕ دەخرێت کە بەمێژوویی پێمان گەیشـــتوون. مۆدێرنە لەم مەغزایەدا کە ئێمە هەتا ئێستا پیشـــانمان داوە، دەبێت بە ترادیسیۆن، پۆســـتمۆدێرنەش دەبێت بـــە ئایندەیەکی ئافرێنەر، ئایندەیەک کە چیـــدی دۆگماتیانە وەک رێنوما ناسەپێنرێت، جا گەرچی بێشەرمانە سەرجەمی ئەوە بەکاردەهێنێت کە رابوردووە.

هەروەها فەیلەســـوف ئەلبرێشت ڤێلمەر ساڵی ١٩٨٢ (...) بەرگریی لە تەلارسازیی پۆستمۆدێرن کرد. ئەم تەنانەت هیستۆریزم و ئێکلێکتیسیزمەکەی پۆستمۆدێرنەی وەک «راستکردنەوە لەنێو خودی ترادیســـیۆنی مۆدێرندا»[١٣] دیاری کرد. ڤێلمەر لە پۆستمۆدێرنەدا ئازادبوونێک دەبینێت: ئازادبوون لە تەســـککردنەوەیەکی زەبرمەند بەسەر شـــتێکەوە کە دەبوو مۆدێرن بێت، یان لە پۆستمۆدێرنەدا «بەردانی وزەکانی شـــیاوی راگەیاندن» دەبینێت، بەردانێک کـــە لێوەی «کۆگەراییەکی بەهاگەل و واتاگەل و فۆرمگەلی ژیان» شکۆفە دەکات[١٤].

بێگومان بەتایبەتی تەلارســـازەکان خۆیان نایانەوێت لە روانگەکەی هابەرماسەوە حسابیان لەنێو کۆنسەرڤاتیڤەکاندا بۆ بکرێت، ئەوان لەکاتی پیشانگا هەژێنەرەکەی بینالەی ١٩٨٠ لە ڤینیسیا (...) بـــەدواوە دەیانەوێت خۆیان لە کۆتەکانی مۆدێرنەیـــەک ئازاد بکەن کە لە خۆی کۆتاییەکی مێژوویی تەلارســـازی تێدەگەیشـــت- کۆتاییەکی نەشـــیاوی تێپەڕاندن. ئەوە ئازادبوونە لە یاساغ و وازهێنان و ســـنووردانانە مۆدێرنەکان کە ئایندەیەکی دیموکراتی ئـــاوەڵا دەکات. هەموو یەکێک دەتوانێت لە تەلارســـازییەکی ئازادکراودا دەروویەک ببینێتەوە و ســـۆزمەندانە خۆی پێـــوە پابەند بکات. ئا بەم شـــێوەیە تەلارســـازی رۆمی، پاولۆ پۆرتۆگێزی کە رێکخەری پیشانگاکەی ڤینیسیا بوو، مەسەلەکە دەبینێت.

C-پۆستمۆدێرنە لە شێوەسازی و هونەری دیکەدا:

هەروەها لە هونەرە شێوەسازییەکانی دیکەدا، وەک چۆن لە تەلارسازیدا بینیمان، بزووتنەوەیەک لە کۆتایی حەفتاکانەوە دەبینرێت، بەڵام کەمتر ناونیشانی «پۆستمۆدێرن» بۆ ئەم بزووتنەوەیە بەکاردەهێنرێت. هۆی ئەمە ئاشکرایە: کاتێک ستیلی کارایی، ئەبستراکت، بۆ ماوەی چەندین دەیە سەروەریی خۆی لە تەلارسازیدا دابین کردبوو، ئەوا بە پێچەوانەوە پانتاییەکە لە رەسم و پەیکەری مۆدێرنەی سەدەی بیستەمدا هەمیشە فراوانتر و رەنگینتر بوو، بەڵێ تاڕادەیەک نەساز (متناقض) بوو. لە نێوان ریالیزمی نائیف و ئەبستراکسیۆنی پەتیدا هەموو جۆرێکی دیکە شیاو بوو، کە ئیتر دەشیا هەموویان لەژێر «مۆدێرنە»دا کۆبکرێنە و هیچ ئازادبوونێک بەئاڕاستەی شتێکی دیکەی جیاواز پێویست نەبوو. لێرە ماوەیەکی درێژخایەن کۆگەرایی ستیلگەل و فۆرمگەل و گۆزارەگەل مۆرکی خودی مۆدێرنە بوو، لێرەشەوە ئەو ئاماژەیە کە لە سەرەوە دامان، لەم کایەیەدا دەڕاستێنرێت: پۆستمۆدێرنە تەنها بەردەوامیپێدانی هەوڵە بنەماییە مۆدێرنەکانە، بەڵام بێگومان بە کۆییدانێکی ریشەییەوە. مێژووناسی هونەر ئاخیل بۆنیتۆ ئۆلیڤا ی ئیتالی ساڵی ١٩٨٠ پێشنیاری ناونیشانێکی نوێی کرد بۆ ئەوە کە (سەرباری ئەوەی گۆترا) دەیەوێت پاش-مۆدێرن بێت. ئۆلیڤا لە «ترانس-ئاڤۆنگارد» دەدوێت بە پێچەوانەی هاوتادانانی ئاڤۆنگارد و مۆدێرنە لە شێوەسازیدا کە هەتا ئەو دەمە باو بوو.

(«ترانس-ئاڤۆنگارد» ئەمە واتای وەرگرتنی هەڵوێستێکی کۆچەرییانە دەگەیەنێت کە رێز لە ئەنگاژمۆیەکی وەک رێنوما سەپێنراو ناگرێت، کە خاوەنی هیچ ئێتیکێکی فەزلپێدراو نییە، بەڵکو تەنها شوێن ئیلهامەکانی چوستێتییەکی هۆشەکی و هەروەها شوێن کەرەسە دەکەوێت، شوێن ئەوە دەکەوێت کە بە ئێرە و ئێستای ئیشەکە هاوکاتە». «ترانس-ئاڤۆنگارد خۆی ئاوەڵا دەکات و وەرچەرخانێک بە سێنسێتی / سێنسناسکی دەدات، ئەمەش وەرچەرخانێکە کە بە هەموو ئاڕاستەکاندا دەرفەتی بزووتنێک بۆ هونەر دەرەخسێنێت — بە رابوردوویشەوە»[١٥].

کەواتە مەسەلەکە بریتییە لە راستەوخۆیی و هەمەلایەنێتی، ئەندێشە و سێنسناسکی، بەڵام بەتایبەتی ئازادی خۆمەندانەی فۆرماندن بەبێ راسپاردەگەلی کۆمەڵایەتی و بەبێ یاساغی پڕوپاگەندە! هونەر دوایەمین جێی حەوانەوەیە لەنێو جەرگەی کارەساتی گشتیدا، هونەر لە شێواوی (کائۆس) نزیک دەکەوێتەوە، بەڵام بەرانبەر بە تێکشکان مەناعەی هەیە، هونەر دوایەمین جێی مانەوەیە (بەقایە). ئۆلیڤا ئەم تێزانەی بە ئیشەکانی (Chia, Clemente, Cucchi, De Maria, Paladino) ئاوەڵا کرد، بەڵام مەردوم دەتوانێت ئەم تێزانە بە زۆر ئیشی پیشانگاکانی «دۆکومێنتا»ی کاسل بناغەبڕێژێت.

فەیلەسوف و نووسەر ئومبێرتۆ ئێکۆ کە بە رۆمانی (هەروەها فیلمی) «ناوی گوڵ» لەسەر ئاستی جیهان ناسرا، گۆڕانی دا بە تیۆرییەکی گرنگی هونەرە پۆستمۆدێرنەکان. ئێکۆ وای دەبینێت کە مەردوم سەرەتای پۆستمۆدێرنە هەمیشە بەردەوام بەرەو پاش دەباتەوە، هەتا ئیتر ناچارە بە هۆمێر بگات. لەم روانگەیەوە دەبێت هەموو قۆناغێکی هونەر لە بنەڕەتدا پۆستمۆدێرنەکەی خۆی لە خۆ بگرێت. بەڵام ئێکۆ دەبێژێت: «من بە پێچەوانەوە وا باوەڕ دەکەم، «پۆستمۆدێرن» ڕەوتێک

نییە کە کاتەکییانە شـــیاوی دیاریکردن بێت، بەڵکو هەڵوێستێکی هۆشەکییە، یان پوختتر ببێژم، شـــێوازێکی کارکردنە (Vorgehensweise)، ویســـتنێکی هونەرە»[١٦]. ئاڤۆنگارد هەمیشە دەیەوێت رابوردوو تێکبشکێنێت. لە ڕەسمدا فیگور هەڵدەوەشێندرێتەوە کە ئیتر مەردوم دەگات بە ئەبستراکت و ئینفۆرمێـــل، دەگات بە پەردەی ســـپی و لە کۆتاییدا دڕاوی ســـینەما، بەڵـــێ دەگات بە پەردەی ســـووتاوی ســـینەما. ئاڤۆنگارد لە موزیکدا سیســـتەمی تۆنالی دوڕ و مۆلی هەڵوەشاندەوە و ئینجا بەسەر ئاتۆنالیێتیدا گەیشت بە ژاوەژاو (Geräusch)، بە تەقوهوڕ (Lärm)، بە بێدەنگبوونی تەواو. «بەڵام ئیتر پاشان ساتێک دێتە ئاراوە کە ئاڤۆنگارد (بەکورتی مۆدێرنە) ناتوانێت هیچ هەنگاوێکی دی بەرەو پێشـــەوە بنێت، چونکە ئەو ئێســـتا مێتازمانێکی هێناوەتە ئاراوە کە لەبارەی تێکســـتە مەحاڵەکانـــی خۆی دەدوێت (die Konzept Art). وەڵامی پۆســـتمۆدێرن بـــۆ مۆدێرنە بریتییە لە دەرککردن و پێزانین بەوە کە پێویســـتە رابوردوو، دوای ئەوەی دەرکەوت نەشـــیاوە تێکبشکێنرێت، چونکە تێکشـــکاندنی ئەو بێدەنگبوون دەخاتەوە، بە شێوازێکی نوێ رووی تێبکرێتەوە: بە تەوس (ئیرۆنی)، بەبێ بێگوناهی»[١٧]. کێشەکە لە ئاخافتنی رۆژانەشدا هەر بەم چەشنەیە: مەردوم چیدی ناتوانێت ببێژێت: «من تۆم خۆشـــدەوێت»، چونکە ئەمە ســـواوە، مەردوم بە پێچەوانەوە دەتوانێت ببێژێت: (وەک چۆن لە رۆمانی خۆشەویســـتیی NN دا دەبێژێت «من تۆم خۆش دەوێت»). تەوس بریتییە لە گەمەی مێتازمانیانە، لە داپۆشـــین، بەڵام ســـەربازی ئەمە مەردوم دەتوانێت تەوســـەکە بەجیدی وەربگرێت، تەنانەت لەو کاتەشـــدا کە لێی تێناگات. چەند نموونەیەک لە شێوەســـازییەوە: کۆلاژەکانی ماکس ئێرنست پۆستمۆدێرنن، بەڵام ئەوانەی براک، گریس و پیکاسۆ هێشتا مۆدێرنن.

ڕەهەندی هاوشـــێوە، کە لە شێوەســـازیدا بینرا، دەشـــێت لە هەموو کایەکانی هونەردا ببینرێت: چ لە شـــانۆ و چ لە ســـەمادا، چ لە موزیک و چ لە ئەدەبدا. بێگومان ئێمە لێرەدا ئەو پرســـیارە بە کراوەیـــی دەهێڵینەوە کە داخۆ کارەکتەریزەکردنەکەی ئێکۆ، کە دەڵێت پۆســـتمۆدێرنە واتای تەوس دەگەیەنێت، زۆرتر بێت لە تەنها تیژکردنەوەیەکی لەڕادەبەدەری کێشەکە. بەڵام لە هەموو حاڵەتێکدا پێوری (کانۆنی) ئەوە کە ئێستێتیک رێی پێدەدات یان وەک رێنوما دایدەنێت یان یاساغی دەکات، جێهێڵراوە. جوان هاومافانە خۆی بەپاڵ ناشـــرینەوە دەبینێتەوە: هەموو شـــتێک شیاوە. هەمیشە لەنوێوە دەگۆترێت: کۆییدانی ریشەیی کە هەموو شتێک لە خۆ بگرێت. ئەوەش تەنها نیشانەیەکی دەرەکییە بۆ دۆخێکی ناخەکییانەی ئێستێتیکی کە لە رووی یاساییەوە نە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و نە لە ئەڵمانیا نزیکەی چیدی هیچ سنوورێکی رەوشت و مۆراڵ و چێژ لە بەردەم هونەردا ناکێشرێت.

کلێســـەکان و زۆر کریســـت لەتەک ئەم بەردانەی ســـەرجەم شـــیمانە هونەرییەکاندا ناگونجێن. پرۆتستۆ لەدژی فیلمی تایبەتی، هەرەشەی تەقاندنەوە لەدژی سینەماکان، خۆپیشاندان لە بەردەم نمایشـــەکانی شـــانۆدا، دانانی دادگای بلازفێمی بۆ هونەرمەندان، ســـکاڵای پڕتەقەلا لەدژی کتێبی تایبەتی و زۆری دیکەی هاوشـــێوە، لە نزیکترین رابوردوودا بینراون. بەڵام نزیکەی ســـەرجەمی ئەو جۆرە پرۆژانە بەبێ سەرکەوتن کۆتاییان پێهاتووە، بەڵێ بەزۆری رۆڵێکیان بۆ ناسینی زیاتری ئەو جۆرە ئیشـــە هونەری و هونەرمەندانە گێڕاوە کە هێرشـــیان کراوەتە سەر. بێگومان مەسەلەکە لێرەدا تەنها پرسیاری ستراتیژی و تاکتیک نییە لە راسپاردەی کلێسەکان و تاکە کریستەکاندا کە دەیدەن

بە ناوەندی گشـــتی، بەڵکو هەروەها بریتییە لەو پرسـیارە کە داخۆ ئەوان لە پرنسـیپەوە مافیان هەبێت یان زەروور بێت خۆیان لەو مەسەلانە هەڵبقورتێنن. ئایا پێویستە مەردوم بەئاشکرا چالاکانە لەدژی هۆشی سـەردەم بەرهەڵستی بنوێنێت یان گەرەکە کریسـتەکان خۆیان لەنێو ئەم کایەیەدا بگونجێنن، بەڵێ تەنانەت دەرک بە چانسـەکانی بکەن؟ ئایا ئازادیی ئێسـتێتیکی و هەمەلایەنی، نەسازی و کراوەیی، مەترسین بۆ ئیمانی کریستیانی و ژیانی بەئیمان، یان ئەم لایەنانە لە سەردەمی ئەمرۆدا شیمانەی نوێ و چاکتر بۆ ژیانێکی کریستیانەی راستەقینە دەخەنەوە؟ ئەمە هێندە ئاسان وەڵام نادرێتەوە.

2-فەلسەفەی پۆستمۆدێرن

کۆتایی مێتا-چیرۆکەکان (حیکایەتە مەزنەکان): ژۆن-فرەنسوا لیۆتارد

تێگەی «پۆستمۆدێرنە» بە پوختترین و دیاریکراوترین شێوە لە فەلسەفەدا، لێرەش لە فەلسەفەی نوێی فەرەنسـیدا، هاتە دەربڕین. ئەم تێگەیە کە سەرەتا لە ئێستێتیک و سۆسیۆلۆژییەوە وەرگیرا بوو، بۆ یەکەم جار ساڵی ١٩٧٩ لە فەلسەفەی زانکۆییدا (پرۆفیسیۆنێلدا) دەرکەوت: بە نووسینەکەی ژۆن-فرەنسـوا لیۆتارد لەژێر ناونیشانی «زانینی پۆسـتمۆدێرن»دا (بە فەرەنسی: La Condition postmoderne). ئـەو دەمە نە فەرهەنگی دودنی ئەڵمانی، بەشـی رێنوس، و نە لێکسـیکۆنەکان یان کۆئێشـەکان ئەم وشـەیەیان دەناسی. وشەکە سەرەتا سـاڵی ١٩٨٦ لە نۆزدەیەمین چاپدا وەک ناونیشـانێکی تەلارسازیانە چووە نێو فەرهەنگی دودنەوە. «پۆستمۆدێرن» چەند ساڵێک درەنگتر، دوای ئەوە لە فەرەنسا بڵاوبووبۆوە، واتایەکی فەلسەفیی وەرگرت.

نووسـینەکەی لیۆتارد ئیشێک بوو کە ئەنجومەنی زانکۆی حکومەتی (Québec)ی کەنەدی وەک راسپاردە پێیدابوو. ئەم ئیشە گەرەک بوو بناغەیەک بۆ پلاندانانی زانکۆ و زانستدا برێژێت. لیۆتارد لەم پرسـیارەدا لە تەکنۆلۆژییە مۆدێرنەکانی ئینفۆرماسـیۆنەوە دەردەچێت، راڤەی رێسـای زانین (Wissen)ی گونجاو بەو تەکنۆلۆژییانە دەکات، لێرەشـدا ئەو فۆرمە پێگونجاوەی زانین سەرلەنوێ وەک پێوەری رەخنەیی بۆ نرخاندنی تەکنۆلۆژییە نوێترەکان وەردەگرێتەوە.

ئـەدگاری زانینی پاشـمۆدێرن لە لایەک بەندە بە تەکنۆلۆژیای نوێی کۆمونیکاسـیۆنەوە، بەڵام ئـەو زانینە لە لایەکی دی دەبێت تەحەداکانی هەمان تەکنۆلۆژیا قبووڵ بکات و بەدووی وەڵامگەلی رەخنەییدا بگەڕێت.

"زانینـی مۆدێرن هەردەم فۆرمی یەکایەتیی هەبـوو و ئەم یەکایەتییە بەرێی گەڕانەوە بۆ مێتا-چیرۆکـە مەزنـەکان هاتبووە ئاراوە. تەنانەت لـە دوورترینی وردە توێژینەوەکانـدا گەڕانەوەیەکی بەو چەشـنە بۆ رابەرە ئیدێیەکی رەوایەتیدەر دیار بوو. نوێسـەردەم یان مۆدێرنە سـێ جۆری ئەم مێتا-چیرۆکانـەی هێنایە ئاراوە: ئازادکردنی مرۆڤایەتی (لە رۆشـنگەریدا)، تێلیۆلۆژیی هۆش (لە ئیدیالیزمدا)، هێرمینیۆتیکی مەغزا (لە هیستۆریزمدا). بەڵام مۆرکی دۆخی هەنووکە بە پێچەوانەوە

ئەوەیە کە ئەمڕۆ ئەم تێڕوانینانەی یەکایەتی زیادەن، ئەمەش نەک تەنها بەگوێرەی ئەو ناوەڕۆکانە کـــە ناومان هێنان، بەڵکو هەروەها بەگوێرەی ســـەرجەمی جۆرەکەیان. هەمەکێتی کۆن بوو و ئیتر بەردانی کەرتەکان سەریهەڵدا»[18].

مێتا-چیرۆکـــەکان، واتا چیرۆک لەبـــارەی چیرۆک، بریتین لە سیســـتەمە رابەریکەرەکانی هزر کە هەموو شـــتێک لەنێـــو خۆیاندا دەگونجێنن و راڤـــە دەکەن. ئەوان چیرۆکـــن، چونکە روودانگە (Wirklichkeit) بۆ لیۆتارد، ئەمەش بەپوختی پابەند بە شێوازی هزرینی فەرەنسییەوە، راستەوخۆ شـــیاوی تێگەیشـــتن نییە، بەڵکو تەنها لە فۆرمی زماندا شـــیاوی گرتنە (تێگەیشتنە). ئیدێکەی رۆشنگەری ئەوە بوو کە مرۆڤان لە چەوساندنەوەی هۆشەکی و سیاسی و ئایینی ئازاد بکات، فەلسەفەی ئیدیالیســـتی وایدەبینی کە لە گەردووندا، لە کولتوور یان لە کۆمەڵگەدا، بەڵێ بەڕاســـتی لە تاکی مرۆڤدا، بزووتنێکی ئامانجداری (تێلیۆلۆژیانەی) ئاوەز کارایە، هیستۆریزمیش هەر تاکە مێژوویەک روون دەکاتەوە و تێیدا مەغزایەک ئاشـــکرا دەکات. ئـــەم هەموو مێتا-چیرۆکانەی مۆدێرنە لە لایەن هیواگەل، لە لایەن گەشبینیی ناسین (Erkenntnis/مەعریفە) و بڕوای پێشکەوتنەوە هەڵگیرابوون، ئەمانە سەراپا، بە شێوەیەکی کۆنکرێت، لەو ئیدێیانەدا دەرکەوتن کە شۆڕشی فەرەنسییان خستەوە، هەروەها لە مارکسیزمدا، لە جیهانەئیدێی هومانیستیانەی لیبەرالەکان و ئایینەکاندا دەرکەوتن، بەڵام بەتایبەتی لەوێدا دەرکەوتن کە کاتێک مەردوم دەخوازێت ســـەرلەنوێ لە سفرێکەوە سەرەتای مێژوو بداتەوە. بەڵام لە روانگەی لیۆتارد «دەتوانین بە ئەوپەڕی ئاســـانکراوی ببێژین: «پۆستمۆدێرنە» ئەو واتایە دەگەیەنێت کە مەردوم چیدی بڕوا بە مێتا-چیرۆکەکان نەکات»[١٩].

تەکنۆلۆژیا نوێکان رۆڵێکی کرۆکی دەگێڕن لەم داوەشـــانەی ئیدێ دروستکەرەکانی یەکایەتی و رەواندنەوەی ئەو هیوایانەدا کە بە خودی ئیدێی یەکایەتییەوە بەندن. تەکنۆلۆژیا نوێکان سەرجەمی ئینفۆرماسیۆنەکان بەسەر وردترین یەکەدا، واتا بەسەر بیتسدا (bits) دابەش دەکەن و ئەم یەکانە لەبارن بۆ ئەوەی هەر شـــێوەیەکی سیســـتەم، هەر شێوەیەکی مەبەســـت، رێکبخەن. ئەوە کە هەتا ئێســـتا ناو دەنرا کولتوور، وەردەفۆرمێنرێت بۆ ئیندوســـتری. سەرجەمی گەمە زمانییەکان شیاو و رێپێدراون، سەرجەمی مۆدێلەکانی (نموذج) کردار هاوتا بەپاڵ یەکترییەوەن، بەڵام هەروەها سەرجەمی شـــێوازەکانی ژیان و سەرجەمی نرخاندنەکان شیاو نین لەتەک یەکتریدا بەراورد بکرێن. نوێ لێرەدا بەتایبەتـــی ئەوەیە کە نەک تەنها ئـــەم هەقیقەتەی کۆگەرایی داوا دەکرێت، دەرکپێدەکرێت و رەنگە هەروەهـــا جێی داخ بێت، بەڵکو مەردوم هاوکات وەک چانس و قازانج لێی تێدەگات. پۆســـتمۆدێرنە تەنانەت تاســـەی بۆ یەکایەتیش نەماوە. بەم پێیە ئیتر هیچ مۆدێلێکی ناسین (Erkenntnis) یان ژیان فەزلی نییە، چیدی ئیتر ناشێت رەوایەتی بە چەوساندنەوە بدرێت.

"ئیتر با لە کۆتاییدا روون ببێتەوە کە ئێمە هیچ مافێکمان بۆ خستنەوەی هەقیقەت (Wirklichkeit) نییە، بەڵکو ئێمە ئەوپەڕی بۆمان هەیە لوغز بۆ شـــتێکی شیاوی هیزرین، بەڵام نەشیاوی داڕشتن، دابهێنیـــن (ئیختیراع بکەین). بێگومان مـــەردوم ناتوانێت لەم ئەرکە تەنانەت چاوەڕوانیی کەمترین گونجانـــدن (Versöhnung) لە نێوان «گەمە زمانییەکان»دا بکات: کانت کە ناوی دەنان توانســـت (Vermögen)، دەیزانـــی ئـــەوان بەڕێی خەرەندێکەوە لە یەکتری دابـــڕاون، بۆیە ئەو تەنها پێیکرا هیوای بۆ بەدئەندێشـــەیەکی ترانســـێندێنتال (ئەوەکەی هێگل) هەبێت تاکو لەنێو یەکایەتییەکی

هەقیقیدا (wirklich) قبووڵیان بکات. بەڵام کانت هاوکات ئەوەشی دەزانی کە تەنها بە تێرۆر هەقی ئەم بەدئەندێشەیە دەدرێت. سەدەی نۆزدەیەم و بیستەم سەرجەم برِی ئەم تێرۆرەیان پیشانداین. تاسە بۆ هەمەکێتی و یەکایەتی، بۆ گونجاندنی تێگە و سێنسێتی (ئەلمەحسوسیە)، بۆ ئەزموونی شەفاف و شیاوی کۆمونیکاسیۆن، زۆر گران کەوت لەسەرمان. لەپشت داواکاریی گشتییەوە بۆ حەوانەوە و ئارامی، زۆر بەڕوونی دەرک بە بۆڵەی خۆزگە دەکەین تاکو جارێکی دی دەستبکرێتەوە بە تێرۆر، یان تاکو وێنای گرتنی سەرجەمییانەی رووداوەکە (Wirklichkeit) بچێتە فۆرمی کردارەوە. بەڵام وەڵامی سەرجەم ئەمە بریتییە لە: جەنگ دژی هەمەکێتی، با شایەتی بۆ ئەوە بدەین کە نەشیاوی دارِشتنە، با جیاوازییەکان چالاک بکەین، با شەرەفی ناو رزگار بکەین»[٢٠].

لێرەدا بەڕوونی دەردەکەوێت، وازهێنان لە زمانێکی گەرەنتیدەر بە یەکایەتی، هەروەها هەمەلایەنێتیی توانستەکانی ناسین لەو شێوەیەدا کە کانت راڤەیان دەکات، نەک تەنها کێشەیەکی فەلسەفی لەخۆ دەگرێت، بەڵکو تەنانەت سەرەنجامی کۆمەڵایەتیی لێدەکەوێتەوە: بەناوی هێگلەوە کە ویستی گومانە رەخنەییەکەی کانت یەکالا بکاتەوە و هەمەکێتی لەنێو ناسین (Erkennen) و لەنێو جیهاندا دابرِێژێت، سیستەمی جیاوازی چ راستڕەو و چ چەپڕەو دامەزرێندران. ناسیۆنالیزمی پرۆیسی-ئەڵمانی بە هەمان شێوەی هەر جۆرێکی مارکسیزم، هەوڵی دەدا پابەند بە هێگلەوە رەوایەتی بە خۆی بدات. پۆستمۆدێرنە تەنها وازهێنانێکی ناسینیانە (مەعریفی) نییە لە هەمەکێتی، بەڵکو وازهێنانێکی سیاسیانەی هەمەکێتیشە.

بەڵام لێرەدا گەرەکە هاوکات ئاماژە بۆ ئەوە بدەین کە پۆستمۆدێرنە بۆ لیۆتارد بریتی نییە لە قۆناغێکی پاش مۆدێرنە، قۆناغێک کە کاتەکییانە شیاوی دیاریکردن بێت، بەڵکو لیۆتارد وەک هەڵوێستێکی هۆشەکی لێی دەڕوانێت کە هەر لە سەرەتاوە بە چەشنێک لەنێو مۆدێرنەی نوێتر، لەنێو مۆدێرنەی ئاڤۆنگاردیستیدا، هەیە کە هەر وەک لە باوەشی خۆی گرتبێت. لیۆتارد بەتوندی قۆناغاندنی رواڵەتی رەفز دەکات. جگە لەمە ڤۆلفگانگ ڤێلش کە بەڕاستی هاوهزرترین راڤەکەری (شارحی) لیۆتاردە، گەڤمان دەکات کە نابێت تێگەی «پۆستمۆدێرنە» لە لای لیۆتارد هاوواتا بە کەیفمەندیی بێپێوەر لە هزرین و ئاخافتن و کرداردا دابنرێت. ڤێلش دەبێژێت، کێشەکەی لیۆتارد روو دەکاتە «کارکردن لە» (redigieren) مۆدێرنەدا، ئەمەش بریتی نییە لە کۆتاییهێنان بە رابورد و سەرەتایەکی نوێ، بەڵکو ئەمە گەرەکە «کارتێداکردنێک (Durcharbeiten) بێت، بێگومان بەتایبەتی کارتێداکردنێکی زمانیانە: «ئەو کارتێداکردنە کە لێرە مەبەستە، وەک دیارە هیچ پەیوەندییەکی لەتەک ئەوەدا نییە کە لە بازاڕی ئیدیۆلۆژییەکانی ئەمڕودا ناو دەنرێت پۆستمۆدێرنە یان پۆستمۆدێرنیزم، با ئەمە روونتر دەرببڕین: هیچ پەیوەندییەکی نییە بە بەکارهێنانی پارۆدی و سیتاتەکانی مۆدێرنە یان مۆدێرنیزم لە بینا و شانۆنامە یان لە رەسمدا، هەروەها زۆر کەمتریش لەمە پەیوەندیی هەیە بەو بزووتنەوە ئەدەبییەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ ترادیسیۆنیترین فۆرمگەلی گێڕانەوە (چیرۆک). وەک ئاشکرایە، من خۆشم واژەی «پۆستمۆدێرن»م بەکارهێناوە. ئەمە بریتی بوو لە جۆر و شێوازێکی بەبەرهەم تاکو دێبات سەبارەت بە ناسین تەواو رۆشنبکرێتەوە. پۆستمۆدێرنە بریتی نییە لە قۆناغێکی نوێ، بەڵکو کارکردنە لە هەندێکی ئەو سیمایانەدا کە مۆدێرنە بۆ خۆی داوای دەکردن، لێرەشدا بەتایبەتی رووەدەکاتە موبالەغەکەی: بناغەڕشتنی رەوایەتییەکەی خۆی بەو

پرۆژەیە کە گوایە سەرجەم مرۆڤایەتی بەرێی زانست و تەکنیکەوە ئازاد دەکات. بەڵام وەک گۆتمان، دەمێکە ئەم کارتێداکردنە لەنێو خودی مۆدێرنەدا بەرخراوە»[٢١].

لیۆتارد هــاوکات لەدژی تۆمەتێکی دیکەش کە دراوەتە پاڵی، بەرهەڵســتی دەنوێنێت: تۆمەتی نائاوەزگەرایی (ئیرڕاسیۆنالیزم): «من لەسەر پانتایی جیاواز خەباتم کردووە: لەدژی بەناوئاوەزمەندیی سەپێندراو لە لایەن سەرمایەدارییەوە، لەدژی پێرفۆرماتیڤێتی. من جەخت دەکەم لە لایەنی جیاڕایی کە لەنێو کۆمەڵی پەروەردەڤانان/زانایاندا، (Bildungsgemeinschaft) لە پرۆســەی شکۆفەدان بە ناســیندا، روو دەدات، بەکورتی: جەخت دەکــەم لە ئاڤۆنگاردیزمەکــەی»[٢٢]. لیۆتارد زۆر فۆرمی ئاوەز کە پێشــتر لەنێو ئاڤۆنگاردی مۆدێرنەدا دەرکەوتوون، لــەدژی «یەک تاکە» ئاوەز دادەنێت. بــەڵام ئەم هەمەلایەنێتییە هاوواتا نییە بە ئیرڕاســیۆنالێتی لە مەغزای نائــاوەزدا، لە مەغزای دژ بە ئاوەزمەندیدا. بەڵام بەڕاســتی لە لای لیۆتارد روون نییە کە داخۆ دەبێت ئاوەزی پۆســتمۆدێرن جیاواز لە ئاوەزی مۆدێرنی تۆتالیتێر لە لایەک، هەروەها کەیفمەندیی پۆستمۆدێرنیســتی لە لایەکی دی، چــی بن و گەرەکە چی بن، ئەمەش ســەرباری ئــەو هەموو هونەرە هۆشــزەنگینەی دەربڕین کــە مۆرکی ئــەوە. هاوکات لە لای لیۆتارد جیابوونەوەکە لە هەبوونی تەکنۆلۆژیای نوێی ســەرجەم شتە شــیاوەکان و زمانەکان تەنها لەنێو سنووردانانێکی نێگەتیڤدا دەمێنێتەوە: «ئێکلێکتیسیزم بریتییە لە پنتی ســفری پەروەردەی هاوچەرخ: مەردوم گوێ لە رێگی دەگرێت، تەماشــای فیلمی وێســتەرن دەکات، نیوەڕوان لە مەکدۆنالد دەخوات و ئێواران خواردنی خۆماڵی دەچێژێت، لە تۆکیۆ عەتری فەرەنســی لە خۆی دەدات، لە هۆنگ کۆنگ نۆستالگییانە خۆی دەپۆشێت، ئینجا ئەوە وەک ناســین دەردەکەوێت کە گەمەی پرســیار-وەڵامی تەلەڤیزیۆن لەبارەی دەپرســێت. زۆر بە ئاسانی جەماوەر بۆ ئیشــە ئێکلێکتیکییەکان پەیدا دەکرێت. ئینجــا کاتێک هونەر دەبێت بە کیچ، ئیتر روپامایی بۆ بێســەروبەری دەکات، ئەو بێســەربەرییە کە سەروەرە بەســەر «چێژ»ی جەماوەردا. هونەرمەند، گالەریســت، رەخنەگــران و جەماوەر لەنێو کەیفمەندیی پەتیدا بە خۆیان هۆشســامن. ئەمە ســەردەمی سستبوونە. بەڵام ئەم ریالیزمەی کەیفمەندی ریالیزمی پارەیە: لەبەرئەوەی سەنگی مەحەکی ئێســتێتیکی لەگۆڕێدا نییە، ئەوا دەشــێت و سوودمەندە کە بەهای ئیشەکان بە بڕی ئەو قازانجە بپێورێت کە خودی ئیشــەکان دەیهێنن. ئەم ریالیزمە خۆی لەتەک سەرجەمی رەهەندەکاندا دەگونجێنێت، ئەمەش بێگومان بە یەک تاکە مەرج دەکات: تەنها گەر رەهەندگەل و پێداویستیگەل خاوەنی کڕینهێزی (قوة الشراء) پێویست بن»[٢٣].

گەر ئەم تێکستەی لیۆتارد کە وەک سیتات هێنامانەوە، سەرەتا چواندنی بۆ کایەی ئێستێتیکی، بەتایبەتــی بۆ کایــەی ئەدەبی هەبێت، ئەوا نموونەکانی تێکســتەکە شــیمانەی بەکاربردنی ئەم پۆســتمۆدێرنیزمە کە لیۆتارد رەفزی دەکات، بەسەر هەموو کایەکانی ژیاندا دەردەخەن. بەڵام لێرەدا هاوکات روخســاری راســتەقینەی هزر و ئاخافتن و ژیانی پۆســتمۆدێرن بەڕوونی دەرناکەوێت. با جارێکی دی دەرفەت بدەین ڤۆلفگانگ ڤێلش بەپوختی بدوێت: «پۆســتمۆدێرنە لەوێدا ســەرچاوە دەگرێت کە کاتێک هەمەکێتی کۆتایی پێدێت (...). پۆستمۆدێرنە بەتایبەتی کۆتایی یەک (ئەلواحد) و هەمەکێتی بە شــێوەیەکی پۆزەتیڤ بەکاردەهێنێت، ئەویش کاتێک هەوڵ دەدات هەمەلایەنێتییە ئاشکرابووەکە لە رەوایەتی و خۆجۆرییەکەیدا مسۆگەر و ئاوەڵا بکات»[٢٤].

فەرهەنگۆک:

ئاپۆری: کێشەی تیۆریانەی نەشیاوی چارەسەرکردن.

ئاتۆنال: ئەو موزیکە کە بەند نییە بە پرنسیپی هارمۆنییەوە لە موزیکی تۆنالدا.

ئاڤۆنگارد: خەباتگێڕی پێشەوای ئیدێیەک یان جەرەیانێک، بۆ نموونە لە ئەدەب و هونەردا.

بێستسێلەر: وشـــەیەکی ئینگلیزیە، واتا: کتێبێک یان قەوانێک یان سیدییەک و هتد بۆ ماوەیەک زۆر چاک دەفرۆشرێت.

بلازفێمی: گاڵتەکردن بە خودا، گاڵتەکردن یان جنێودان بە شتێکی یان کەسێکی پیرۆز.

پارۆدی: لاسایی یان وەرگۆڕینی کۆمیکییانەی / مەهزەلەیی ئیشێکی هونەری یان ئەدەبی یان ستیلێک.

پراگماتیک: سیمیۆتیک وەک زانستی هێما بەسەر سێ لقدا بەش دەبێت: سینتاکس (لۆگیکی یان گراماتیکی هێما) کە راڤەی پەیوەندیی نێوان خودی هێماکان دەکات، سـیمانتیک (زانســتی واتا) کە لە پەیوەندیی نێوان هێمـا و هێماێنـراو دەکۆڵێتەوە، پراگماتیک (زانسـتی بەکارهێنانی هێماکان لە کۆنتێکسـتەکەیاندا) کە لە پەیوەندیی نێوان هێما و بەکارهێنەرەکەی دەکۆڵێتەوە.

پێرفۆرماتیڤێتی: تێگەیەکی تیۆریـی کرداری ئاخافتـە (Sprechakttheorie). مەردوم بەرێی کرداری پێرفۆرماتیڤـەوە ئاخافتن لـە رووی کاراییە راگەیەنەرییەکەیەوە (کۆمونیکاتیـڤ) ئەنجام دەدات: «فەرمانت پێدەدەم کە دەرگاکە دابخەیت» (دەربڕراوە بۆ فەرماندان بە شـتێک)، یان: «ئیذزارت دەکەم، وا ئۆتۆمبێلەکە نزیکدەکەوێتەوە» (دەربڕراوە بۆ ئیذزارکردنی کەسێک). دەربڕینی پێرفۆرماتیڤ جیاوازە لە دەربڕینی کۆنستاتیڤ (چەسپیو). ئەمیان راستە یان هەڵەیە و پابەندە بە گوتنی شتێکەوە، بەڵام دەربڕینی پێرفۆرماتیڤ نە ڕاستە و نە هەڵەیە، مەبەستەکەی تەنها ئەوەیە کە شتێک بکرێت، ئەمەش لە گوتنی پەتی تێپەڕ دەکات.

تۆنال: ئەو موزیکەیە کە لەنێو پەیوەندییەکی دەنگیی یان هارمۆنیانە یان ئاکۆردیانەدا بنیات دەنرێت.

تێلیۆلۆژی: رێبازێکی هزرە کە هەموو شـتێکی نێو گەردوون وەک مەبەسـتدار، ئاراسـتەوەرگرتوو رووەو ئامانجێک، دادەنێت.

تیۆریی سیسـتەم: مۆدێلێکی ناسـینە (مەعریفەیە) بۆ کارکردن لە نێوان بەشـە زانسـتییە (دیسپلینە) جیاوازەکانـدا. لە تیۆریی سیسـتەمدا سیسـتەمگەلی جیاواز بـۆ روونکردنەوەی فێنۆمێنی جیـاواز و ئاڵۆز بەکاردەهێنرێن.

دێتای: تاکە کەرت لە ئیشێکدا.

دێتەرمینیـزم: رێبازێکـی هـزرە کە وای دادەنێـت سـەرجەمی رووداوەکانی گەردوون و کۆمەڵ پێشـتر چەسپێنراون.

دوڕ: سێیەم پلەی تۆنەکانە لە سێیینەدا، کە تۆنێکی گرە

رووداگە: بۆ وشەی (ڤیرکلیشکایت / Wirklichkeit)ی ئەڵمانی دانراوە، کە ئەمیش بۆ «ئەکتوالیتاس»ی لاتینـی دانـراوە. رووداگە نیشـانەیە بۆ ئەو جـۆرەی بوون کە لـە شـیمانە (Möglichkeit) و زەروورە (Notwendigkeit) جیاکراوەتەوە. بەرانبەر بە جووتە تێگەی رووداگە / شـیمانە (Potenz / Akt) جووتە تێگەی ریالێتی / ئیدیالێتی دەوەستێتەوە. تێگەی رووداگە بە پێچەوانەی تێگەی ریالێتییەوە شتە ریالەکان وەک خودی شـت رووندەکاتەوە، واتا وەک شـتی ئەوتۆ کە کاریگەری (Wirkung) دەنوێنن یان توانایان بۆ نواندنی کاریگەری هەیە. لەم روانگەیەوە دۆخە ناخەکییەکانیش، بۆ نموونە سـۆزەکان، سـەر بە رووداگەن،

چونکە کاریگەری پیشان دەدەن.

ڕێپرەزەنتاسیۆن: تەمسیلکردن، پیشاندان. بەڵام بیناى ڕێپرەزەنتاسیۆن ئەو جۆرە بینایانەن کە بەتایبەتی بەهۆی زمانەکەیان یان فۆرمەکەیانەوە دەرکەوتوون (کەشخەن).

ڕێگی: جۆرێکی موزیکە.

ریالیزمی نائیف: ئەم جۆرە ریالیزمە وای دەبینێت کە شـــتەکان بەڕاســـتی هەر ئاوهان وەک چۆن لە لایەن مرۆڤەوە دەرکدەکرێن.

سپۆنتانێتی: (عەفەویەت)

سیتات: (ئیقتیباس)

سیتاتگەرایی: واتا وەرگرتنی سیتاتی جیاواز لە ئیشە کۆنەکانی تەلارسازییەوە (یان ئەدەب و هونەرەوە).

سـیێن: نواندنگـــە (وەک تیاتـــەر)، نێوەندی ڕوودانی شـــتێک، هەروەها دەشـــێت ســـەرجەمی چالاکییە کولتوورییەکان بێت.

شۆڕشـی کۆپەرنیکـی: جێگرتنـــەوەی جیهانبینیی جیۆســـەنتری (زەمین وەک ســـەنتەری جیهان) بەڕێی جیهانبینیی هێلیوسەنترییەوە (خۆر وەک سەنتەری جیهان) لە سەرەتای نوێسەردەمی ئەورووپیدا.

کۆنسەرڤاتیڤ: کەسێک یان هێزێکی کۆمەڵایەتی کە دەیەوێت بەها دێرینەکان بپارێزێت.

ئێتیک: جیاوازیی مۆراڵ و ئێتیک ئەوەیە کە مۆراڵی دراو تا ڕادەیەک ســـەرچاوەی ســـۆزمەندی هەیە (وەک قێز، کین، ترس) و پابەندە بە کولتوور و کۆمەڵگەوە، بەڵام ئێتیک بە پێچەوانەوە بەڕێی لۆگیکەوە هەوڵ دەدات پێوەر (ی ڕەها) دابنێت، یان وەک زانست یان هزرین لەبارەی مۆراڵ دەردەکەوێت.

کیێچ: هونەری کیێچ بۆ نموونە هونەرێکە کە تێیدا هەســـت بە تلیســـاوەیی لەنێو ئیشەکەدا سەروەرە، یان ڕەسەن نییە، بەڵکو ئەوە دەداتەوە کە پێشتر بە ڕەسەنی ئافرێنراوە، یان لە جێی هەڵەدایە، مەردوم بۆ نموونە وڵاتەکەی ناو دەنێت بەهەشـــتی ســـەر زەمین، یان نموونەی دیکەی کیێچ بریتین لە: وێنەی فریشتەی گووپن، یان دەربڕینی «من تینوێتیم بە گڕ دەشکێت».

ئێکلێکتیسـیزم: شـــێوازێکی کارکردنە بۆ نموونە لە بوارەکانی ســـتیل و فەلســـەفەدا کە ئیشێکی نوێ لە توخمگەلی ستیلە کۆنەکان یان سیستەمە کۆنەکان دروست دەکات. ئەم شێوازەی کارکردن لە هونەری ئەورووپیدا مۆرکی کلاسیســـیزم، بەڵام بەتایبەتی مۆرکی هیستۆریزم بوو، هەروەها لە پۆستمۆدێرنەشدا سەرلەنوێ واتا بۆ «پێکهێنانەوە» وەردەگرێت.

ئینفۆرمێـل: ڕێبازێکـی هونەرییە کە دوای ١٩٤٥ لە پاریس هاتە ئاراوە. ئینفۆرمێل زۆر جار وەک تێگەیەک بەکاردەهێنرێت کە جەرەیانە ئەبســـتراکتەکانی هونەر لە ســـاڵانی پاش جەنگدا لە ئەورووپا نیشانە دەکات. لە هونەری ئینفۆرمێلدا سۆز و سپۆنتانێتی (عەفەویەت) گرنگترن لە کامیلێتی و ئاوەز و ڕێکخستن.

ئەبستراکسیۆن: داڕنین (تەجریدکردن)

ئەنگاژمۆ: (ئیلتیزام)

نارڕاتیڤ: گێڕەرەوە

نۆســتالگی: ئاوڕدانەوەی ســـۆزمەندانە لە ســـەردەم و ڕووداوی ڕابوردوو کە تەنها لەنێو ئەندێشەدا هەن و مەردوم ڕۆمانسیانە دەیانڕازێنێتەوە.

نیو ئەیج: ســـەردەمی نوێ، لە چارەکی ســـێیەمی سەدەی بیستەمدا وەک ناونیشـــانێک بۆ ئەو لایەنانەی بزووتنەوەی هیپی بەکاردەهێنرا کە ئاڕاستەیان ڕووەو جیهانی ناخەکیی مرۆڤ وەرگرتبوو.

لێکسـیکۆن: ئیشـــێک (فەرهەنگێکی ڕوونکەرەوە) کـــە پابەند بە ئەلفوبێوە هەمـــوو کایەکانی زانین یان کایەیەکی تایبەتیی زانینی بە پوختی تێدا ڕوونکراوەتەوە.

وێستەرن: بە زمانی عەوام دەبێت بە «فیلمی عەسابە» (کاوبۆی).

هیپۆتێز: گریمانەی زانستی، کە جارێ سەلماندنی گەرەکە. دەسوێژێکی ناسینی زانستییە بۆ سەلماندنی شـــتە یاسادارەکان یان دراوێکی ریاڵ، کە لەشـــێوەی گەڕانەوەدا بۆ سەرچاوەی دروستبوونیان خۆی دەنوێنێت. هیپۆتێز پێچەوانەی پرۆگنۆزە کە گۆڕانی ئایندەیی ڕادەگەیەێت.

هیســتۆریزم: دیاردەیەکی سەدەی نۆزدەیەمە لە مێژووی ستیلەکاندا. مەردوم لە هیستۆریزمدا دەگەڕێتەوە بۆ ستیلگەلی رابوردوو و لاساییان دەکاتەوە.

مۆڵ: یەکەم پلەی تۆنە / دەنگە لە سێیینەدا.

مۆنیزم: یەکئاڕاستەگەرایی کە پێچەوانەی دوالیزمە (دووگەرایی).

فوتوریزم: بزووتنەوەیەکی ئاڤۆنگاردیســـتیی هونەر بوو کە لە ئیتالیاوە سەرچاوەی گرت. ئەم بزووتنەوەیە داواکاریی بۆ دامەزراندنی کولتوورێکی نوێ بەرزکردەوە. فیلیپۆ تۆماسۆ مارینێتی دامەزرێنەری فوتوریزم بوو کە ساڵی ۱۹۰۹ یەکەم مانیفێستی فوتوریستی بڵاوکردەوە.

پێرست:

1) Peter Koslowski, Vorwort, in: Moderne oder Postmoderne? Zur Signatur des gegenwärtigen Zeitalters. Hg. V. Peter Koslowski / Robert Spaemann / Reinhadt Löw, Weinheim 1986, XIf.

2) Wolfgang Welsch: „Postmoderne". Genealogie und Bedeutung eines umstrittenen Begriffs, in: „Postmoderne" oder Der Kampf um die Zukunft. Die Kontroverse in Wissenschaft, Kunst und Gesellschaft. Hg. V. Peter Kemper. F.a.M. 1988, S. 33

3) Wolfgang Welsch, Unsere postmoderne Moderne, Weinheim 1987, S. 4

4) Wolfgang Welsch, Postmoderne. Ein Diskussionsbericht, in: Information Philosophie, 15. Jg. (1987), H. 5, 22.

5) Wolfgang Welsch, "Postmoderne", a.a.O., S. 15f.

6) Jürgen Habermas, Moderne und postmoderne Architektur, in: derselbe, Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine politische Schriften V. Frankfurt a.M. 1985, 11-29

7) AaO., 23

8) AaO., 26

9) Andreas Huyssen, Postmoderne – eine amerikanische Internationale?, in: Postmoderne. Zeichen eines kulturellen Wandels. Hg. V. Anreas Huyssen u. Klaus R. Scherpe, Reinbeck 1986, S. 19

10) Ebenda

11) Klotz, Moderne und Postmoderne, S. 103

12) Ebenda, S. 108

13) Wellmer, Kunst und industrielle Produktion, Weinheim 1987, S. 108f.

14) Ebenda, S. 255

15) Achille Bonito Oliva, Die italienische Trans-Avangarde, in: Wege aus der Moderne, Hg. W. Welsch, Weinheim 1988, S. 126f.

16) Umberto Eco, Postmodernismus, Ironie und Vergnügen, in: Wege aus der Moderne, S. 75

17) Ebenda, S. 76

18) Wolfgang Welsch, Unsere postmoderne Moderne, S. 32

19) Lyotard, Das postmoderne Wissen, S. 7, deutsch S. 14

20) Ebenda, S. 203

21) Wolfgang Welsch, aaO., S. 213

22)Lyotard, Über den Terror und das Erhabene, in: Verabschiedung der (Post-)Moderne? Hg. V. Jacques Le Rider und Gérard Raulet. Tübingen 1987, S. 274

23) Lyotard, Beantwortung der frage: Was ist Postmoderne. S. 197

24) Wolfgang Welsch, Unsere postmoderne Moderne. S. 197

تێبینی وەرگێڕ:

–کتێبی دیاریکراو ساڵی ١٩٩٠ بڵاوکراوەتەوە . ئەو دەمە دانوستاندنەکانی پۆستمۆدێرنە لە ئەڵمانیا لە ئاستێکی دیکەدا بوون وەک لە ئەمڕۆ.

–لەم نووسینە وەرگێڕراوەی بەردەمدا رەچاوی پرسیارە پۆستمۆدێرنەکان تەنها لە بوارەکانی ئەدەب، تەلارسازی، هونەری شێوەسازی و هونەرەکانی دی، هەروەهات فەلسەفەدا کراوە، لەسەر ئەم رەوتەیش دابەشاندنی ژمارەیی ئەنجام دراوە کە لە دابەشاندنی نێو کتێبەکە جیاوازە، چونکە ئەو کتێبە لێکۆڵینەوەیەکی هەمەلایەنییە لەتەک پرسیار و کێشەکانی پۆستمۆدێرنەدا بەگشتی، لێرەشدا دەچێتە نێو بواری دیکەوە، وەک پەروەردەزانی و فەلسەفەی نوێتری فەڕەنسی و هتد.

–بە چاکمان زانی لەم وەرگێڕانەدا سەرچاوەی برێکی سیتاتەکان دیاریبکەین، چونکە رەنگە خوێنەر (نووسەر یان ئەکادیمی) بتوانێت بۆ توێژینەوە بەکاریان بهێنێت.

سەرچاوە:

Hans Joachim Türk: Postmoderne. Mainz 1990